

УДК 340.113

Трач Н. С.

З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ: 20-30-ті РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано розвиток української правничої термінології у 20-30 рр. ХХ ст. Матеріалом для дослідження стали словники правничої термінології та публікації в тодішніх юридичних виданнях. Особливу увагу приділено джерелам формування української правничої термінології. Зроблено спробу оцінки основних термінологічних словників того періоду. Проаналізовано діяльність найважливіших термінологічних правничих комісій. Висвітлено також: використання матеріалів 20-30 рр. сучасними юристами та мовознавцями.

За висловом видатного українського мовознавця професора Івана Огієнка, «термінологія - це зовнішня форма науки, що дає змогу легше й глибше науково працювати, чому стан наукової термінології завжди свідчить і про стан національної науки» [8, 493]. Стан же правничої термінології свідчить не тільки про розвиток правничої науки, а й про стан державності, про розвиток суспільства. Сучасна правнича термінологія досі не стандартизована, не уніфікована,

сповнена синонімічними конструкціями, надміром запозичень з російської та англійської мов. Щоб покращити її стан, очевидно, потрібно вивчати історію правничої мови, термінотворення. Тож звернемося до 20-30-х рр. ХХ ст. - періоду, коли завдяки процесам українізації відбувався бурхливий розвиток національної юридичної термінології.

Процес формування української юридичної термінології розпочався наприкінці ХІХ ст., на-

самперед у Західній Україні. 1850 р. у Львові було створено урядову комісію, яка працювала над німецько-українським словником правничої термінології, що згодом був виданий за редакцією Костя Левицького, відомого діяча ЗУНРу. За Центральної ради проблема відсутності національної правничої термінології постала особливо гостро, оскільки розпочалися процеси законо- і державотворення. Були спроби створити спеціальну комісію, яка займалася б складанням реєстру українських термінів до відповідних російських, проте її діяльність не була ефективною через нестабільність політичної та економічної ситуації, постійну зміну владних режимів. За доби Гетьманату посилювався вплив російської мови на українську правничу термінологію, побільшало прямих мовних запозичень, канцеляризмів. Проте в цей період вдалося створити зніщований, але так і не сформований за доби ЦР інституцію.

У 1919 р. при новоствореній Академії наук, а саме при її Соціально-економічному відділі, було відкрито правничо-термінологічну комісію, до першого складу якої ввійшли визначні вчені-мовознавці Олена Курило та Євген Тимченко. Метою комісії стало створення академічного словника правничої термінології. Проте знову ж таки через політичну нестабільність, зміни в керівництві склад комісії був непостійним. Згодом її очолив академік, історик О. Левицький (голова), до складу входили ще два академіки - філолог А. Кримський, філософ права Б. Кістяківський та 20 юристів-практиків.

Головні члени комісії були національно свідомими людьми. Агатангел Кримський - поліглот, філолог більш ніж енциклопедичних знань, одним із перших наполягав на самостійності української мови на противагу теоріям про її діалектну залежність від російської. Богдан Кістяківський виховувався в інтелігентній, проте зросійщеній родині (батько його був професором права, відомий завдяки працям про недоцільність смертної кари). Проте дядько Богдана, відомий громадсько-політичний діяч Михайло Антонович, виховував племінника в національному дусі. Спілкування з Михайлом Драгомановим також мало неабиякий вплив на формування особистості Кістяківського - згодом він починає публікувати статті під псевдонімом Українець. Не маючи змоги здобути освіту на батьківщині (Богдана кілька разів виключали з університету за надто радикальні політичні погляди), студіює право у Франції та Німеччині, пише докторську дисертацію з філософії права. Тож Богдан Кістяківський володів і здобутками західноєвропейської

термінології - не тільки правничої, а й філософської. І нарешті - голова комісії Орест Левицький, український історик, правознавець, етнограф, добрий знавець староукраїнської правничої мови - був секретарем Тимчасової комісії для розгляду давніх актів у Києві, член НТШ ім. Шевченка у Львові, активний співробітник журналу «Киевская старина», з 1922 р. - президент Академії наук України.

Слід підкреслити ретельність і традицію у роботі над правничою термінологією на початку минулого століття. Незважаючи на складні політичні обставини, навіть воєнний стан, картки з реєстром термінів зберігалися й передавалися для опрацювання наступній комісії. Тобто члени комісії ЦР передавали напрацьовані матеріали членам комісії Гетьманату і т. д. Таким чином, робота фактично не переривалася. Згодом до неї долучився і новостворений Інститут української наукової мови, який працював над термінологічними словниками з різних галузей науки, виробляв загальні стандарти українського терміноутворення, при інституті діяв і правничий відділ.

Українізація органів юстиції

Одним із найголовніших чинників, які сприяли розвитку української правничої термінології, був курс радянської влади на українізацію. Серед заходів цієї політики окремим пунктом передбачалося провести українізацію органів юстиції. Мету цих заходів було детально описано на сторінках правничої періодики. Наприклад, Юрій Яворський на шпальтах часопису «Червоне право» у статті «Українізація в законодавчій галузі» так пояснював її основні завдання: «Українізація визначає як раз наближення радпарату до населення, творення добрих умов для виявлення активності мас, для втягування села в радянську державну роботу і т.п. (...) Це значіння українізації, ця мета її ставить в свою чергу важливі завдання для мови, якою пишуться наші закони, постанови, ведуться справи і т. п. Це серйозна справа, поскільки правильна законодавча мова дає масам можливість якнайкраще зрозуміти законодавчу роботу радвлади, найкраще пристосувати радянські закони в потрібних випадках, прийняти посильну в ній участь» [18, 190].

Проте за такими пафосними закликами часто не було видно конкретної роботи. За словами іншого автора того часу, З. Висоцького, українізація законодавчої галузі обмежилася «здебільшого поверховим обізнанням робітників юстиції

та й то далеко не всього їх складу з українською мовою, вжитком у щоденній роботі найпростіших службово-ділових трафаретів» [2, 329]. За статистикою Висоцького на 1926 р. найвищий показник знавців української мови серед працівників органів юстиції в деяких округах сягав 20%, в деяких був узагалі незначним.

Про те, що маси аж ніяк не мали можливості зрозуміти «законодатну роботу радянської влади», оскільки судові справи велися переважно «мовою старшого брата», свідчить лист у редакцію журналу «Червоне право» селянина Ярошенка, дописувача з Полтавщини. У вступній частині листа селянин висловлює цікаві думки щодо доцільності й актуальності вдосконалення української правничої мови. Проста народна мова посилює виразність думки: «Як бачите, життя вже само зараз підказує, що час тепер наспів українізувати весь наш правничий апарат, особливо судоведення...» [19, 550]. І далі автор листа оповідає бувальщину про судові засідання. Розглядалася кримінальна справа: двоє братів, впіймавши сусіда на гарячому, убили його за те, що він нібито крав у них сіно щоночі. Суддя запитав жінку покійника: «Скажіть пожалуйте, як вели себе с вашим мужем эти убийцы накануне этого убийства». Приголомшена питанням жінка відповіла: «Простіть, ваша благородія! На кануні їх вже не було, бо ми сами його поховали, й з добрими людьми канун поїли». (Жінка, очевидно, не знаючи російської мови, прийняла прислівник «накануне» за словосполучення «на кавуні»). І лиш згодом жінка, зрозумівши запитання, відповіла: «А ні, вони того дня не сварилися проміж себе» [19, 557].

3. Висоцький також зазначав, що українізація не має сприятливих умов для здійснення: «...робітникам на полі права бракує елементарних правничих порадників, словників, зовсім бракує наукової правничої літератури українською мовою, що могла б стати за базу систематичного вдосконалення української правничої термінології» [2, 329]. Складність посилювалася і тим, що насправді нормотворчості як такої в Радянській Україні майже не було, творенням законів займалися не законодавці, не правники, а ... перекладачі. Відповідні союзні закони просто перекладалися і ставали законами УРСР: «В умовах часу, що ми переживаємо, російська редакція видаваних законів є основним й оригінальним текстом; українська ж редакція є вторинним і перекладним текстом...» [17, 698]. Тим більше, перекладом займалися аж три інституції: Відділ публікації законів Народного комітету юстиції (НКЮ), Бюро перекладачів Ради народ-

них комісарів (РНК) і Організаційний відділ Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) [2, 328]. Термінологія перекладів відтак не була уніфікованою, відбувався різнобій у вживанні термінів, оскільки «кожний перекладач» перекладав «на свій смак і уподобу, а йдучи за російською складнею оригіналу, просто нівечив українську мову, і в результаті читальницька маса людності діставала ту українську перекладну мову офіційних актів, що своєю незграбністю, штучністю й невтриманістю часом викликає справедливі нарікання» [2, 331]. Правничий відділ ІУНМ звернувся з проханням взяти на себе повноваження перекладу або принаймні контроль над перекладом, проте це прохання не було почуте [6, 818].

3. Висоцький засвідчував високий розвиток тодішньої правничої термінології і здатність її до творення повноцінної терміносистеми: «основним і провідним гаслом в цій галузі правничої мовотворчості має бути: не русифікація і не полонізація, а українізація нашої правничої термінології, бо жива українська мова літературна й правні акти з минувшини дають і потрібний термінологічний матеріал і - підвалини до термінологічних новотворів» [2, 329].

Сучасні дослідники, аналізуючи тодішню правничу мову, також доходять висновків про високу розробленість термінологічної правничої лексики того часу. Так, Л. Тищенко нараховує вісім лексико-тематичних груп у складі тодішньої правничої термінології: 1) лексика на позначення загального кодексу законів (*юстиція, правосуддя, звід законів, маєткове право, чоломбитня*); 2) тематична група правничих термінів на позначення проведення слідства, слідчих дій та осіб, що їх проводять (*слідчий, допит, трусанина, арешт, обслід*); 3) тематична група правничих термінів, що означають поняття «суд» та особи, які пов'язані з судочинством (*Народний Суд, генеральний суддя, речник, поручник, нотарій, адвокат, захисник*); 4) тематична група правничих термінів, що стосуються судових процесів (*позивач, позовник, зарука, порука, підозрілий, вирок, присуд*); 5) тематична група правничих термінів, пов'язаних з інститутом свідків (*свідчення, наклеп, обмова, кривосвідчення*); 6) назви злочинів і правопорушень та осіб, що їх здійснюють (*грабіж, свавілля, саботаж, недонесення, несповіщення, дряпінник, дерну, убивець, душогуз*); 7) назви покарань за правопорушення (*кара, провинність, увечинення, засуд*); 8) назви законодавчих документів (*закон, акт, конституція, декрет, універсал, декларація, директива*) [16, 94].

Джерела формування української термінології

Проте не всі автори були одностайними щодо доцільності використання актів давньої мови як джерел для формування модерної української термінології. Окремі статті, присвячені українській правничій термінології, публікувалися у «Вестнику советской юстиции». Проф. Максимейко радив звертатися до таких джерел староукраїнської мови: Литовського статуту третьої редакції 1588 р., Актів південної і західної Росії, актів козацьких судів. Поняття ж, що виникли з розвитком нових суспільно-економічних відносин, автор радив запозичувати з російської мови. Свою позицію він аргументував тим, що російська юридична термінологія запозичила багато термінів з української мови, починаючи з XVII ст. За твердженням автора, серед цих термінів був насамперед основний термін юридичної термінології - *право*. Російські *обязанность* і *обязательство* він виводить від українського *обов'язок, опека, опекун* від відповідних українських термінів *опіка, опікун*; рос. *давность* від укр. *давність*; рос. *отзыв* від укр. *позов*. І ще такі слова, запозичені з Литовського статуту: *особа, участник, сознание, аренда, предки, потомки, обыватели, наука, школа, писарь, порядок*. Наводячи такі аргументи, професор Максимейко вважав, що українська мова має орієнтуватися тільки на російські зразки, не звертаючись до інших мов, що про «повну самобутність у творчості мови, звичайно, не може й бути мови» [7, 701].

Стаття друкувалася у «Вестнику советской юстиции» з позначкою «дискусійна», тож згодом через два номери з'явилася відповідь Правничого відділу ІУНМ. Автори статті погоджувалися з проф. Максимейком у тому, що давні джерела мають бути використані, більше того, мають бути використані не тільки Литовський статут та Магдебурзьке право, а й давніші документи, починаючи від «Руської правди» періоду Ярослава Мудрого. Автори погоджувалися і в тому, що російська юридична термінологія багато запозичила з української. Що ж до російської мови, автори писали, що вони не відкидають її цього джерела, але не бачать «рації вважати його за єдине» [6, 818]. Зрештою, уникнути запозичень у формуванні термінології практично неможливо. Так, відомий український мовознавець Ії пол. ХХ ст. В. Сімович, аналізуючи шляхи формування національних термінологій, доходить висновку, що «...термінологія кожного народу йшла й іде іншими шляхами, вона зв'язана з культурними впливами чужих мов...» [14,

295]. На українську термінологію найбільший вплив мають російська та польська мови, вважав учений. Автори з правничого відділу ІУНМ нагадували проф. Максимейку ще про одне джерело, яке він «забув», - живу народну мову, зафіксовану в творах українських письменників, словниках. Вони вважали саме це джерело за основне у формуванні української правничої термінології.

Відгук на ці дві статті подає й Ю. Яворський. Він стверджує, що єдиним джерелом формування має бути жива народна мова, «брати ж стародавню термінологію - це значить брати тільки символ, відривати слово, вираз, від... соціальної бази» [18, 192]. Твердження автора були суперечливими, оскільки він вважав, що не треба боятися жодних запозичень, головне, щоб законодавча мова була зрозуміла широким масам. Були в статті і типові для того періоду пафосні, трафаретно-плакатні заклики: «Нам зараз треба і в термінологію внести революцію, знищити спадщину старого, що гальмує поступ. Наше гасло, коли перефразувати заклик паризьких мас, звернутий до конвенту: "законодавці, поставте на порядок дня революцію в галузі правничої термінології"» [18, 192]. Подібні заклики жодних конструктивних ідей у собі не містили.

Академічний словник правничої мови за редакцією А. Кримського

Тепер повернемося до праці, яку провадила комісія з опрацювання академічного словника. На перших засіданнях комісії було вирішено, що «треба дати не вузьку спеціальну збірку термінів», а по змозі «всі найпотрібніші для біжучої щоденної праці правника слова, терміни та вирази, ...які потрібні правникові ... при складанні різного роду правничих актів, при виголошенні промов на суді, при судовому та адміністративному діловодстві, листуванні» [13, 3]. Отже, вирішено було розпочати роботу не просто над словником юридичних термінів, а над словником правничої мови (фактично, цю роботу можна вважати початком вітчизняної правничої лінгвістики). Джерела, які опрацювала комісія, можна умовно поділити на такі групи:

1) різного плану **тогочасні словники**: найперше фахові, а саме «Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства» 1918 р.; 4-томний «Словар української мови» Б. Грінченка 1907-1909 рр.; іноземні словники (латинські, німецькі, французькі й російські);

2) **джерела давньої української мови**: законодавчі, судові акти (Договір та ухвала між

гетьманом Орликом і Військом Запорозьким, Протоколи Полтавського полкового суду та ін.); архівні матеріали (Акти фамільного архіву Стороженків, Архів Південно-Західної Росії та ін.); словники давньої мови XIV-XVII ст.;

3) твори художньої літератури («Перехресні стежки» І. Франка);

4) політико-правнича періодика («Часопись правнича», «Державний вісник», «Відомості Чернігівської губернії» та ін.);

5) джерела тогочасного права (збірники радянського законодавства);

6) джерела народної мови (в різні регіони України висилали представників комісії для збирання живомовних матеріалів).

Особливу увагу варто звернути на джерела давньої мови. І. Огієнко нараховує в словнику А. Кримського 2000 відновлених термінів із давньої української правничої мови [9, 390]. Серед них: *лист граничний, акт дання вини, обзиватися до вищого права, одозва, втікач, біглець, збіжалий, громадські злигодні, незаведений в жадних зисках і презисках, роботизна, райця, ратня* та багато ін. Терміни з давньої правничої мови маркувалися спеціальними позначеннями: *істор., устар.* тощо. Крім того, в дужках було подано скорочену назву джерела.

Використання джерел давньої мови було принциповим моментом у складанні словника. У передмові до видання автори постулюють: «Свідомо ми повводили в Словник багато слів із давньої правничої української мови, щоб з'ясувати зв'язок сучасної мови з давньою, підвести під сучасну правничу мову історичний ґрунт і показати, яку силу слів із давньої правничої мови заховує сучасна мова України й як жорстоко помиляються ті, що обвинувачують теперішню українську мову, закидаючи їй штучність, кованість, галичанізм тощо. Адже показується, що ті самі слова, які іноді, здається, так ріжуть наше зросійщене вухо, мала в уживанні українська мова ще перед 200-300 рр., і тільки відірвавши нас в другій половині XVIII ст. од нашої давньої культури, од нашої української мови, русифікаційна політика московського імперіялізму примусила нас забути тую мову» [13, 8]. Отже, як чітко видно з передмови, позиція укладачів словника полягала не просто у створенні словника-довідника для юристів-практиків. Йшлося про значно більше: про демонстрацію традицій української правничої мови, про звернення до національної історичної, державотворчої, правотворчої, культурної спадщини.

Комісія працювала понад 6 років, часто не в

надто сприятливих умовах (взимку приміщення Української академії наук не опалювалося, оплата за роботу над словником була мізерною, протягом роботи комісії померло кілька її членів, в тому числі й академік Б. Кістяківський). 1926 р. словник вийшов друком під назвою «Російсько-український словник правничої мови». Загальну редакцію здійснив академік А. Кримський (власне, єдиний філолог у комісії). Робота його не обмежилася «на суто філологічному обробленні поданого йому матеріалу: він ще й од себе збагатив словник термінами» [13, 6]. Словник містив близько 67 тис. слів і на той час був найповнішим, справді академічним науковим виданням. Видання отримало низку позитивних рецензій й премію Укрнауки за 1927 р. [5, 90].

Проте радянські юристи та мовознавці не забарилися з критикою. На шпальтах харківського часопису «Червоний шлях» 1930 р. опубліковано розгромну статтю О. Байкара під промовистою назвою «Кримсько-українська правнича мова». Автор статті заперечував академічність і науковість видання, аргументуючи це таким чином: «"Академічність" словника вимагає, щоб він вмщав в собі всю російську термінологію - правничу й адміністративну в її історичнім розвитку... Не забувати ні на мить, що російсько-український словник передовсім є російський...» [1, 140].

О. Байкар критикував і творення неологізмів (звичних для нашого вуха слів *віротерпимість, добропристойність*), і спосіб організації словникової статті, коли найперше ставився власне український термін, а насамкінець - близький до російського відповідника.

Для прикладу:

босяк - ланець, халамидник, босяк, босота, босячня (7, 9);

законодательный - законодавчий, законодатний (7, 39);

Більше того, деякі слова марковано як *русизми*. Для прикладу:

наследник - спадкоємець, (русизм) наслідник.

Також не до вподоби авторів критичної статті було те, що словник містить не тільки термінологічний, а й живомовний матеріал (фразеологізми, слова з іронічним відтінком, фамільярні слова). Наприклад *анатомировать - анатомувати, патрати, розтинати, розчиняти трупа*. Вважав він, що не годиться в термінологічному словнику подавати фонетичні й морфологічні варіанти одного терміна, не слід наводити синонімічні ряди.

Логіка автора розгромної статті очевидна: йому йшлося не про розробленість, усталення національної правничої термінології, а про інтенси мови «старшого брата». Тоді як російська юридична термінологія вже була вироблена впродовж століть, українська мова тільки-но ставала офіційною мовою законодавства, адміністрації, судочинства. На тому етапі становлення аж ніяк не йшлося про уніфікацію, стандартизацію українських правничих термінів (цей процес незавершений і досі). Подання багатьох синонімів до одного терміна, звернення до якнайбільшої кількості джерел було якраз позитивним, а не негативним явищем: воно давало змогу вибору тогочасним мовцям-правникам. Звісно, багато зауважень автора статті були слухними (штучність деяких термінів, невідповідність слова-терміна у різних термінологічних словосполученнях) - власне українська правничка термінологія тоді щойно починала науково формуватися часто в доволі палких дискусіях між провідними правниками й мовознавцями на сторінках юридичних часописів.

Внаслідок ліквідації Інституту української наукової мови в 1930 р. (ця дата збігається зі шквалом критичних публікацій), репресій багатьох українських мовознавців (у тому числі й А. Кримського), всі термінологічні словники ІУНМ було вилучено з книгарень та бібліотек, словник правничої мови «було визнано за "буржуазно-націоналістичний", "контрреволюційний"» і знищено. «Загальною причиною, яка зумовила припинення всіх термінологічних робіт, слід вважати перемогу курсу на згортання українізації і відповідну зміну ставлення влади до проблем української правничої термінології», - стверджують сучасні дослідники [5, 91].

Високу оцінку виданню дав І. Огієнко. У своїй праці «Історія української літературної мови» (1950), аналізуючи термінологічні словники першої третини ХХ ст., словнику А. Кримського він відводить цілий розділ [9]. Це спричинено тим, що правничка термінологія має надзвичайне значення для розвою не тільки наукового, а й культурного, державного: «Це великої ціни праця не тільки для спеціалістів, а й для кожного українського інтелігента, особливо письменника» [9, 391].

Єдиним недоліком словника Огієнко вважав нескоординованість дій великоукраїнських учених та представників галицької правничої науки: «Можна тільки пошкодувати, що академічна правничка комісія виконала своє завдання без тіснішої співпраці з Львівським Науковим Товариством. У Галичині правничка традиція в мові

також збереглася, тому й тут слід було добре пошукати правничих термінів» [9, 392]. Далі І. Огієнко згадує два видання німецько-українського правничого словника за редакцією Костя Левицького (1893, 1920). Справді, серед джерел академічного словника за редакцією А. Кримського не знаходимо цих двох надзвичайно важливих для становлення тодішньої юридичної термінології видань. Це, очевидно, показує, що А. Кримський був проти значних впливів тодішнього галицького варіанта літературної мови на загальнонаціональний мовний стандарт. Це підтверджується й тим, що серед джерел фігурує стаття І. Нечуя-Левицького «Сьогочасна часописна мова на Україні» та словник, доданий до граматики цього ж автора. І. Нечуй-Левицький відомий в історії української мови як палкий противник галицьких нашарувань на східноукраїнський варіант літературної мови. Так, Ю. Шевельов не раз посилається на публікації І. Нечуя-Левицького, описуючи дискусію щодо доцільності прийняття галицьких впливів у літературну мову, яка відбулася наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. Власне, у працях «Сьогочасна часописна мова» та «Криве дзеркало української мови» І. Нечуй-Левицький критикував будь-які впливи галицьких говірок на формування літературної мови й закликав до очищення мови від галичанізмів [17, 57-127].

Серед джерел словника правничої мови за редакцією А. Кримського, проте, вказано й два галицькі: львівське періодичне видання «Часопись правничка» та повість І. Франка «Перехресні стежки». Позірних галичанізмів (з відповідними авторськими примітками *гал.*, *zap.*) у словнику обмаль: за нашими підрахунками, близько п'ятдесяти, їх можна поділити на кілька груп: власне правничі терміни (*притока* (рос. *предлог*), *містоголова* (рос. *председатель*), *ревеція* (рос. *разоблачение*), *збурення* (рос. *разорение, разрушение*), *цло* (*мито*), *процесович* (*той, хто любить судитися*), *шарлатанерія*, *амортизація* (*уморення*)); слова із загальноновживаної лексики, які можуть використовуватися у судових процесах (*одоратор* (*залицяльник*), *поличних* (*ляпас*), *шикана* (*ябеда*), *стрій* (*одяг*), *уділ* (*участь*), *сильвета* (*силует*), *шпихлір* (*склад*), *десень* (*візерунок*), *сильноглядний* (*збільшувальний*)); зіставлення (*грубий* (*в значенні товстий*), *завгрубики*, *небавом*, *майже*, *парохія* (рос. *приход*), *приємний*, *віно*, *жадання*); терміни-дієслова, джерелом яких в основному є «Перехресні стежки» Івана Франка (*ризикувати*, *розказувати* (*в значенні наказувати*, *позірний полонізм*), *завважувати*, *закинути* *звичайну бю-*

рократичну методу, відпертися чого, узнавати, опертися чому); офіційно-ділові штампи {на жадання, до власної розпоряди) тощо.

Тож попри орієнтованість редактора словника на східноукраїнський варіант української літературної мови, помітні незначні галицькі впливи, що дає змогу відкинути тезу про цілковите ігнорування А. Кримським надбань галицької інтелігенції у термінологічній сфері.

Діяльність Комісії при Раднаркомі та Нарком'юсті

Як зауважує дослідниця Л. Тищенко, паралельно проблемами правничої термінології починає займатися апарат Нарком'юсту УРСР [16, 95]. При НКЮ було утворено Центральну комісію в справі українізації. Наслідком цієї активної праці стало видання «Практичного правничого словника російсько-українського». Словник містив 5 тисяч термінів. Його укладачі, юристи С. Веретка, М. Матвієвський та Ю. Мазуренко, не претендували на академічність видання: «...свідомо уникалося так званого "академізму", тобто подавання на одне поняття кількох термінів. Це завдання, гадаємо, цілком припадає на долю академічного правничого словника, що його зараз видає ВУАН» [11, 3]. Мета словника радше була практичною - впливала із загального курсу на українізацію і з потребою українізації органів юстиції зокрема: «З виданням цього словничка мається на меті дати підручника української юридичної термінології, насамперед, при користуванні актами радянського законодавства на українській мові та при їхньому складанні, а, відтак, і взагалі в зв'язку з українізацією радапарату та потребою правильно й одноманітно вживати українські правничі терміни» [11, 3]. Коли праця над словником А. Кримського тривала понад 6 р., то цей словник, за словами укладачів, було сформовано за півтора місяця.

Порівнюючи словник за редакцією А. Кримського та Практичний правничий словник, Л. Тищенко стверджує: «Академічний словник орієнтувався переважно на українські терміни з документів періоду Гетьманщини та з українськомовних актів. Фахівці Нарком'юсту надавали перевагу термінам, співзвучним з їхніми російськими відповідниками» [16, 95]. На нашу думку, таке твердження дещо спрощене: детально опрацювавши ці словники, вважаємо, що різниця у їхньому формуванні не була такою кардинальною. У передмові до Практичного правничого словника укладачі підкреслюють, що їхня праця «...полягала головню в науково-критичному

визначенню й розмежуванню правничих понять, що часто-густо затемнюються недосконалими, застарілими й з філологічного боку невідповідними російськими термінами» [11, 4]. Отже, автори усвідомлювали засилля російського канцеляриту в українському офіційно-діловому стилі й намагалися віднайти питомі українські терміни.

Далі автори вказують на деякі переваги стану розробленості української юридичної термінології порівняно з російською. Серед них: деталізація (кілька українських термінів на один російський відповідник), лаконізація (один український термін на кілька російських відповідників), більша близькість українських термінів до позначуваних понять, менша плутанина у вживанні термінів [11, 5].

За доби українізації правничо-термінологічна комісія діяла і при Раднаркомі УСРР. Комісія утворена 1927 р., до її складу входили представники апаратів ВУЦВК, РНК, Нарком'юсту та інших відомств. «Ця комісія розглянула і затвердила реєстри термінів, які мали застосовуватися в Цивільно-процесуальному, Кримінально-процесуальному, Цивільному та Кримінальному кодексах». Рішення комісії публікувалися в журналі «Червоне право» [5, 91]. В цих документах бачимо досить цікаві знахідки. Так, наприклад, тепер точиться дискусія щодо вживання понять *термін* і *строк*. У 20-х рр. рекомендували вживати *реченець*. Відповідником російського *спорящие стороны* подано *суперечники*. Проте часто рішення непослідовні: так, заборонено вживати слово *правіж* як відповідник російського *иск*, але рекомендовано термін *правіжник* [див.: 10, 320-321; 12, 270-272].

У зв'язку зі згортанням курсу українізації 1931 р. комісію ліквідовано як таку, що вже виконала своє завдання. Дискусії щодо правничої термінології також помалу стали стихати. Професор І. Огієнко дає таку оцінку цій ситуації, зокрема припиненню термінологічних робіт не тільки у правничій галузі: «На жаль, чужий уряд в Україні руками науково й мовно малограмотного А. Хвилі, заступника комісара освіти, затримав цю велику культурну роботу, сліпо звучи її контрреволюційною. Кажемо «затримав» - бо спинити цієї праці не зможе жодна урядова сила, й вона при першій змозі мусить відновитися, розірвавши всі штучні тами, як весняна вода» [8, 496].

Висновки

20–30-ті рр. XX ст. - період розвитку української правничої терміносистеми. Внаслідок ство-

рення наукових інституцій (Академії наук України, Інституту української наукової мови) можливими стали робота над академічним словником правничої мови і його видання, вільні дискусії щодо практики терміновживання і загальних тенденцій розвитку української правничої термінології на сторінках юридичних часописів. Цьому процесу сприяли як внутрішньомовні (багата традиція мови давніх актів, жива народна мова), так і екстралінгвістичні (курс на українізацію органів юстиції) чинники. Проте згортання курсу на українізацію і масові репресії української інтелігенції спинили, точніше, затримали цей процес. Проте розробки 20-30-х рр. відіграли свою роль у процесі повторної українізації після здобуття Україною незалежності у 1991 р. Створена завдяки ініціативі Української правничої фундації Українська комісія з питань правничої термінології зверталася і до періодики 20-30-х рр. і до словника Кримського при проведенні лінгвістичної експертизи Конституції України та нового Цивільного кодексу. Так само укладений УПФ «Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання» (К.: Українська правнична фундація, 1994) серед «найважливіших джерел» містить словник за редакцією Ю. Мазуренка, А. Кримського, статті С. Беретки, В. Дністренка в періодичних виданнях 2-ї пол. 20-х рр. Саме за ініціативою Української правничої фундації було повернено в обіг термін *правочин*. Цей термін, який запропонував Беретка у статті «Термінологія на російське "делка"» в журналі «Червоний юрист» (1926, № 1), представлений у словниках 20-30-х рр., згодом вилучений, тепер повернено до нової редакції Цивільного кодексу України (1994 р.).

І ще раз звернемося до З. Висоцького: «Насамкінець, мусимо сказати, що успішне завершення удосконалення української правничої термінології ... може мати місце лише як вислід невинного розвитку й зміцнення України як держави. Державність стимулізуватиме і правотворчість, що в галузі мови неминуче завершиться досконалою українською правничою термінологією» [2, 331]. Автор писав ці слова у 1926 р., мабуть, сподіваючись, що радянська влада, започаткувавши процеси українізації, розвиватиме українську державність. Кілька років потому показали, що він помилявся. Проте ці слова актуальні й тепер, оскільки процес уніфікації та стандартизації правничої термінології триває. За словами Н. Сологуб, у словниках 20-30-х рр. «відбувався процес збирання і накопичення термінологічного матеріалу» [15, 16]. Цей матеріал є важливим і для сучасних дослідників: «У сучасних умовах розвитку української мови йдеться про творче використання термінологічних словників 20-х рр., а не про їх механічне, некритичне відтворення» [15, 17].

Зрештою, питання відтворення правничої термінології зачіпає ширші мовознавчі дискусії щодо доцільності повернення репресованих у 20-30-х рр. ХХ ст. слів та термінів. На нашу думку, одним із завдань уніфікації сучасної правничої термінології є укладення реєстру ненормативних з погляду правил української мови термінів і терміносполук, що вживаються у сучасному законодавстві та підбір відповідних термінів на їхню заміну. Термінологічні словники та публікації 20-30-х рр. ХХ ст. є джерелами великої ваги для виконання цих завдань.

1. Байкар О. Кримсько-українська правнича мова // Червоний шлях.- 1930.-№ 1.-С. 134-156.
2. Висоцький З. Українська правнича термінологія (у зв'язку з українізацією органів юстиції) // Червоне право.- 1926.- № 8-9.- 327-332.
3. Головатий С. Про потребу укладання словників української правничої термінології // Українське право.- 1994.-№ 1.-С. 52-58.
4. Головатий С. Українська правнича термінологія. Якою їй бути? // Передмова до кн.: Воробйова С, Зайцев Ю., Соломашенко Н. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології. Труднощі терміновживання.- К.; УПФ, 1994.- С 4-7.
5. Головатий С, Зайцев Ю., Усенко І. Правнича термінологія і державотворчий процес // Українське право.- 1995.-№ 1(2).- С 88-94.
6. До питання про українську правничу термінологію // Вестник советской юстиции.- № 24 (34).- С. 818-819.
7. Максимейко Н. Об украинской юридической терминологии // Вестник советской юстиции.- 1926.- № 21 (31).- С. 698-702.
8. Огієнко І. Для одного народу - одна наукова термінологія! // Рідна мова.- Варшава.- 1935.- Ч. 11.- С.491-498.
9. Огієнко І. Словник правничої мови // Огієнко І. Історія української літературної мови.- К.: Наша культура і наука, 2004.- С 389-392.
10. Постанови Комісії при РНК УСРР в справі удосконалення правничої термінології // Червоне право.- 1928.-№ 6,-С 320-321.
11. Практичний правничий словник російсько-український. Склали Веретка С, Матвієвський М. Зредагував Мазуренко Ю.-Х., 1926.
12. Робота Комісії при РНК УСРР в справі удосконалення правничої термінології // Червоне право.- 1928.— № 5,- С 270-272.
13. Російсько-український словник правничої мови / за ред. А. Кримського,-К.: ВУАН, 1926.

14. Сімович В. Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини // Сімович В. Праці в двох томах.- Том перший. Мовознавство.- Чернівці: Книги XXI, 2005.- С. 293—301.
15. Сологуб Н. Словники 20 років і сучасна українська термінологія // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць.- К., 1998.- С. 14-17.
16. Тименко Л. Лексико-тематичні групи української юридичної термінології початку XX століття // Лексико-графічний бюлетень,- 2004.- № 10.- С. 92-96.
17. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови.- К.: КМ Академія, 2003.- С. 57-127.
18. Яворський Ю. Українізація в законодавчій галузі // Червоне право.- 1926.- № 5,- С. 190-192.
19. Ярошенко Д. Про українізацію органів юстиції (допис із Полтавщини) // Червоне право,- 1926.- № 12.- С. 550-551.

N. Trach

FROM THE HISTORY OF UKRAINIAN LEGAL TERMINOLOGY: 20-30TH YEARS OF THE XX CENTURY

In the article the development of Ukrainian legal terminology of the 20—30-ties of the XX century has been analyzed. The material of the research is legal dictionaries and publications in juridical magazines of that time. The great attention is paid to the sources of legal terminology formation. There has been an attempt of assessment of terminological dictionaries of that period. The activity of the most important terminological commissions has been analyzed. Also the usage of material of 20-30-ties by modern lawyers and linguists has been highlighted.